

א וּשְׁבַתִּי. באומר: חזרתי בי ושבתי מזה הענין שחשבתי שהטוב לאדם שישמח, בעבור שלא יוכל לשמח בעבור שיש בעולם חסם, ויקח ממנו ממונו בבח, ויהיה עשוק שיעשקנו מלך או שופט לוקח שחד או גנב. ופרוש ומיד עשקיהם כח – שיש כח ביד העושקים, והעשוקים אין לאל ידם כי אם לבכות, ואין להם מנחם, כי דרך האבל הבוכה על המת שיבואו לו מנחמים ויתנחם; והזכיר ואין להם מנחם פעמים, בעבור שלא יועילו בכיתו וצעקתו פעם אחרי פעם.

ב וּשְׁבַח. ושבח שם התאר, כמו: ירא אני (דנ' א: י), ונפתח החי"ת בעבור היותו מאותיות הגרון. עֲדָנָה – חסר ה"א והוא: עד הנח. וזה הענין שאמר שהמתים יותר משבחים מן החיים הוא כנגד העשוקים, שכל אדם יקבל כל מה שיבוא עליו מן השמים, ולא יוכל לסבל עשק שיעשה לו בן אדם שהוא כמהו ויבחר מות מחיים.

[...] ד וְרֵאִיתִי. ראיתי רב עמל האדם גם כשרון מעשיהם בעבור בני האדם שיקנאו זה בזה, וירצה להתפאר על חברו, ושלא יהיה הוא חסר ממנו בדירתו ומלבושיו וכניו ומאכלו וחכמתו וטוב השם.¹

פרק ה

א אֶל־תִּבְהַל עַל־פִּיךָ וּלְבָבְךָ אֶל־יִמְהָר
לְהוֹצִיא דָּבָר לִפְנֵי הָאֱלֹהִים כִּי הָאֱלֹהִים
בְּשָׁמַיִם וְאַתָּה עַל־הָאָרֶץ עַל־כֵּן יִהְיוּ דְבָרֶיךָ
מַעֲטִים

א אֶל־תִּבְהַל. אל יוציא פיך מלין לפניו בביתו בבהלה ולבך אל ימהר כי אם תבינו, כי הלב כמו אובר ותועה בעסקי העולם, על כן אמר משיח ה': מֵצֵא עֲבֹדְךָ אֶת־לְבוֹ (ש"ב ז: כז).¹ ודע כי האלהים נצב עליך ורואה אותך ושומע דבריך, כי הוא בשמים בגבהי מרום הגבוהים ואתה על הארץ ואין למטה ממך; על כן יהיו דבריך מעטים, שלא תסתכן, כמו שהיה כהן גדול ביום הכפורים מתפלל תפלה קצרה ויוצא.²

על התפלה ועל הפיוט

אמר אברהם המחר: הנה נא הואלתי לדבר; כי בעבור היות כבוד המקום מלא כל מקום ולא יוכל האדם להשמר בכל מקום, הוכן לו מקום קבוע לתפלתו והוא

חַיִּב לְכַבְּדוֹ. גַּם חַיִּב הָאָדָם לְהוֹדוֹת וּלְשַׁבַּח לֵאלֹהֵיו בְּכָל רִגְעַ, כִּי חֲסָדוֹ עִמּוֹ בְּכָל חֻלְקֵי הָרִגְעַ שִׁיחִינּוּ, וַיִּתְּעַג בְּהִרְגָּשׁוֹת; רַק בְּעִבּוּר הַיּוֹת הָאָדָם מִתְּעַסֵּק בְּעַסְקֵי הָעוֹלָם הוֹשֵׁם לוֹ זְמַן שִׁתְּפַלֵּל בּוֹ, וְהֵם עֵתִים יְדוּעִים: עָרֵב וְבֹקֵר וְצֹהָרִים, כִּי כָּל מִי שֵׁשׁ לוֹ עֵינָיִם יֵדַע עַתָּה שֶׁשֶּׁמֶשׁ וְעַתָּה נְטוּתוֹ וְעַתָּה בּוֹאֵה. עַל כֵּן חַיִּב אָדָם שִׁתְּפַלֵּל שִׁישְׁמֹר פְּתָחַי פִּיּוֹ וַיִּחָשֵׁב בְּלִבּוֹ שֶׁהוּא עוֹמֵד לִפְנֵי מֶלֶךְ בִּידּוֹ לְהַחֲיוֹת וּלְהַמִּית.

עַל כֵּן אֲסוּר שִׁתְּפַלֵּל אָדָם וַיִּכְנִיס בְּתוֹךְ תְּפִלָּתוֹ פְּיוֹטִין לֹא יֵדַע עַקֵּר פְּרוּשִׁם, וְלֹא יִסְמָךְ עַל הַמַּחְבֵּר בְּרִצּוֹנוֹ הָרָאשׁוֹן.² כִּי אֵין אָדָם אֲשֶׁר לֹא יִחָטָא; אוֹ הַמַּעֲתִיקִים חֲטָאוּ. וְכָלֵל אָמַר, יֵשׁ בְּפִיּוֹטֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַקָּלִיר מ"ב אַרְבָּעָה דְּבָרִים קָשִׁים: הַדְּבָר הָאֶחָד – כִּי רַבִּי פִּיּוֹטֵיו חִידוֹת וּמִשְׁלִים. וְאֶזְכִּיר מִפִּיּוֹטֵיו אֶחָד וְהוּא: לִירְאִי וְקָפוּל / וְחֲדָשִׁים וְכָפוּל / לְיוֹם זֶה פוֹר הַפִּיל / וּמִצִּיּוֹן יִמְלֹךְ (אֲנִסִּיכָה מַלְכִּי, בֵּית לַמֶּ"ד, טוֹר 2). יֵשׁ מִפְּרָשִׁים כִּי לִירְאִי הוּא בִּיּוֹ"ד וְעֵנִיּוֹ הוּא הַמְּשִׁיחַ, וְקָפוּל⁵ הָאֶרֶץ לִפְנֵי; וְחֲדָשִׁים וְכָפוּל – שִׁיכְפִּיל חֲדָשִׁי הַשָּׁנִים וַיִּמְהַר בִּיאָתוֹ. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים כִּי הוּא בְּלֹא יוֹ"ד וְעֵנִיּוֹ יַעֲבִיר, כְּמַלְתָּ: רְאֵי דְרָכָךְ בְּגִיָּא (יִר' ב: כג),⁴ וְחֲדָשִׁים וְכָפוּל – יִסְתִּיר, וְהֵם הַעֲצָבִים הַחֲדָשִׁים מְקֻרָב בָּאוּ (דב' לב: יז).⁵ וְחֲכָמֵי הַדּוֹר יִפְרְשׁוּ לִירְאִי וְקָפוּל – שִׁיַּעֲבִיר אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הַנִּמְשָׁלִים לִירְאִי מוֹרָק;⁶ וְחֲדָשִׁים וְכָפוּל – הֵם הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים.⁷ גַּם זֶה אֵינְנוּ נִכּוֹן, כִּי אֵין מִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ כִּי אִם: יַעֲבִיר רְאֵי וְכָפוּל חֲדָשִׁים. אוֹלֵי עֲבוֹתִים הֵם וְכָפוּלִים כְּדִי שְׁתַּהֲיֶה הַמִּכָּה בָּהֶם קָשָׁה?⁸ הֵיתֵכֵן שִׁיאֲמַר אָדָם: אֵין בְּכָל הַחַיִּים חֲכָם כְּעִיר, וַיֹּאמֶר כִּי עֵנִיּוֹ אָדָם, שְׁנֹאֲמַר: וְעִיר פָּרָא אָדָם יוֹלֵד (אִיּוֹב יא: יב)? אוֹ יֹאמַר: אֲשֶׁרִי הָעֵם עוֹבְדֵי אֵשׁ וּמִשְׁתַּחֲוִים לְשֶׁמֶשׁ, וַיֹּאמֶר כִּי אֵשׁ הוּא הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא, שְׁנֹאֲמַר: כִּי ה' אֱלֹהֵינוּ אֵשׁ אֹכֵלָה הוּא אֵל קָנָא (דב' ד: כד), גַּם הוּא שֶׁמֶשׁ, שְׁנֹאֲמַר: כִּי שֶׁמֶשׁ וּמִגֵּן ה' (תה' פד: יב)?⁹ – אָף כִּי אֱלֹהֵי בְּלִי כ"ף דְּמוּת כִּרְאִי חֲזָקִים.¹⁰ וְלֹא דָמָה הַכְּתוּב הַשְּׁחָקִים לִירְאִי כִּי אִם בְּחֻזֵּק. הֵיתֵפַלֵּל אָדָם: בְּרוּךְ אַתָּה אֲרִיָּה,¹¹ בְּעִבּוּר שְׁנֹמָצָא עַל הַמָּקוֹם: בְּאֲרִיָּה יִשְׁאַג (הו' יא: יז)? הֵיטִיב¹² בְּעֵינֵי ה' וְלָמָּה לֹא נִלְמַד מִשְׁלָמָה שֶׁלֹּא הָיָה חֲכָם אַחֲרָיו כְּמָהוּ? וְהִנֵּה תְּפִלָּתוֹ¹³ שֶׁהִתְפַּלֵּל מוֹדַעַת, וְכָל יוֹדֵעַ לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ יִבִּין אוֹתָהּ, וַאֲיִנָּה חִידוֹת וּמִשְׁלִים. וְכֵן תְּפִלָּתוֹ שֶׁל דָּנִיֵּאל,¹⁴ שֶׁהָיָה מִשְׁרָא קִטְרִין (דנ' ה: יב).¹⁵ וְהִנֵּה אֱלֹהֵי לֹא הִתְפַּלְלוּ כִּי אִם בְּדְבָרִים מִבְּאָרִים, שֶׁהָיוּ חֲכָמִים; אָף כִּי הִתְפַּלֵּל עַל אֲנָשִׁים רַבִּים¹⁶ וְכָלֵם אֵינְנוּ חֲכָמִים. וְכֵן כָּל תְּפִלָּה לְחַל וּלְקַדֵּשׁ שֶׁתִּקְנֶה הָרָאשׁוֹנִים אֵין בָּהּ חִידוֹת וּמִשְׁלִים. וְמָה עֵנִן יֵשׁ שִׁיכְפִּיל הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים – יִהְיוּ שְׁנֵים וְכָפוּלִים? וְלֹאֲמַר עַל הַמָּקוֹם:¹⁷ לְיוֹם זֶה פוֹר הַפִּיל אֵינְנוּ נִכּוֹן, כִּי הַמְּשַׁלֵּיךְ גּוֹרֵל לֹא יֵדַע מַה יְהִיָּה.

והיה ראוי שיברח ממלת פור הפיל, כי לא תמצא כי אם במקום הצורר.¹⁸ ועוד, אחר שיעביר אלה השמים והארץ, איך ימלך בציון והיא חלק מהארץ? ענה אחד מחכמי הדור ואמר, כי חרוז יקפיל הצריכו שיאמר: פור הפיל. השיבותיו כי לא מצאנו הנביאים בכל תפלתם שיעסקו בחרוז; ועוד, כי היה לו לעשות חרוז אחר – ולמה רכב על פיל ואותו לארץ? פיל?¹⁹ ואם ראה בחלום שיעשה חרוז על פיל והצריך בהקיץ לפתר חלומו, יהיה אומר: לוחץ ועפיל / להתנשא – פיל / ורמי לב ישפיל / ומציון ימלך.²⁰

והדבר השני – שפיוטיו מערבים בלשון תלמוד.²¹ וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואיננו לשון הקדש. וכן אמרו: לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד (על-פי חולין קלז, עמ' ב); ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות?²² הלא נחמיה הוכיח המדברים לשון אשדודית²³ – ואף כי בעת התפלה. ולמה לא נלמד מן התפלה הקבועה²⁴ שהיא כלה דברי צחות בלשון הקדש ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום וישמעאל?

והדבר השלישי – אפלו המלות שהם בלשון הקדש יש בהם²⁵ טעיות גדולות, כמו: אנסיכה מלכי לפנוי (התחלת הפיוט של הקליר). והנמצא מזה הענין: ואני נסכתי מלכי (תה' ב:ו), והוא מן הבנין הקל על משקל נפלתי ונדרתי. והעתיד: אסף או אנסוף, כמו אפל ואדר. ומן הבנין הפכד יאמר: הפיל, והעתיד: אפיל; וכן מן הסיף יאמר: אסיף או אנסיף – בהראות הנו"ן, כמו: ולנפל נרף (במ' ה:כב). והנה יהיה פרוש אנסיכה מלכי – אעשה ממנו נסוף, כמו: בל-אסיף נספיהם מדם (תה' טז:ד). ויש מפרשים נסכתי מלכי – כמו משחתי; ואם היה הפרוש אמת תהיה טעות שנית.²⁶ ולמה לא אמר: ארומם מלכי, או: אשבח ואודה, או: אקדש, רק בקש מלה להראות חכמתו לשומעים? ואנחנו חייבים לדעת דקדוק הלשון היטב שלא נטעה, כמו המברכים ברכת המזון שיאמרו: זנו, ולא ידעו כי זנו היא מן זנה, כמו ענו מן ענה, ולא יאמר מן זן כי אם זוננו, כמו: שובנו אלהי ישענו (תה' פה:ה). ופעם יאמר צו לשון עבר²⁷ – והוא לשון צווי; כאשר יאמרו רבים בתענית: שחל עניו פניך [סדר רב עמרם (ורשא תרכה) עמ' 19ב], וידוע שהשי"ן במקום אשר, כמו: מה-שהיה הוא שיהיה (קה' א:ט), וחל הוא לשון צווי לעתיד, כמו: חלינא את-פני ה' (מל"א יג:ו); והנכון לומר: שחלה, כמו: ובהכנעו חלה את-פני ה' (דהיי"ב לג:יב). ועוד, כי לשון הקדש ביד רבי אליעזר נ"ע עיר פרוצה אין חומה, שיעשה מן הזכרים נקבות והפך הדבר. ואמר: שושן עמק אימה, וידוע כי ה"א שושנה לשון נקבה ושוב ה"א תי"ו כשיהיה סמוך: שושנת העמקים (שה"ש

ב(א); ובסור ה"א או ה"י יהיה לשון זכר, כמו צדקה וצדק - ואיך יאמר על שושן אימה? ולמה ברח מן הפסוק ולא אמר: שושנת עמק אימה? ועוד, מה ענין לשושנה שיתארגנה באימה? התפחד השושנה? - ואין תאר השושנה כי אם קטופה או רעננה או יבשה. אמר אחד מחכמי הדור: הצרך לומר אימה בעבור שתהיה חרותו עשירה. השיבותי: אם זאת חרותה עשירה, הנה יש בפיוטיו חרוזים עניים ואביונים מחזרים על הפתחים שחבר הר עם נבחר, אם בעבור היות שניהם מאותיות הגרון; אם כן יבחר עמם אלף ועי"ן! ועם הבית והי"ו שהוא גם מחבר לוי עם נביא, יחבר עמם מ"ם ופ"ה²⁸ - ויהיו כל החרוזים חמשה כמספר מוצאי האותיות.²⁹ ואם סבת חבור ה"א עם ח"ת בעבור היות דמותם קרובות במכתב, אם כן יחבר רי"ש עם דל"ת; ואף כי³⁰ מצאנו דעואל - רעואל (במ' א:יד - שם ב:יד), דדנים - דדנים (בר' י:ד - דהי"א א:ז) וכן יחבר משפטים עם כתים, כי הם ממוצא אחד.³¹ ונמצא הטי"ת תמורת תי"ו במלת נצטדק (בר' מד:טז), הצטידנו (יהושע ט:יב), ויצטירו (שם ט:ד). וכן חבר יום עם פדיון ועליון; גם זה איננו נכון. אע"פ שנמצא מ"ם במקום נו"ן כמו חיון (ע"פ איוב כד:כב) ורחטין (יח' ד:ט) - איך יחליף מ"ם יום שהוא שרש עם נו"ן עליון, פדיון, שהוא מן עלה ופדה והוא איננו שרש. ועוד, מה ענין החרוז? - רק שיהיה ערב לאזן ותרגיש כי סוף זה בסוף זה. ואולי היתה לו הרגשה ששית שירגיש בה כי המ"ם כמו הנו"ן - ואינמו ממוצא אחד?³² ועוד חבר עשר עם עשר תעשר, גם זה איננו נכון; רק אם היה המתפלל אפרתי.³³

יש אומרים: אין משיבין את הארי אחר מותו.³⁴ התשובה: רוח אל עשתנו כלנו ומחמר קרצו הקדמונים כמונו ואזן מלים תבחן.³⁵ וכלנו נדע כי דניאל היה נביא ורב על כל חרטמי בבל וחכמיה, והנה אמרו חכמים ז"ל: טעה דניאל בחשבונו (ע"פ מגילה יב עמ' א) - והחשבון הוא דבר קל. ועוד, כי ירמיה הנביא בזמן דניאל היה.³⁷ ואחר שהראו חכמינו הראיה על טעותו האמור, יאמר להם: אלו היה דניאל חי היה מטעה את המטעים אותו? ואחרים אמרו: רחמנא לבא בעי (על-פי סנהדרין קו עמ' ב)³⁸; א"כ למה נצטרף לדבר - כיהוא ידע תעלמות לב (תה' מד:כב). והלא תקנו הקדמונים לאמר בצום כפור: היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל ואל יבשלו בלשונם (בתפלת מוסף יוה"כ).³⁹

והדבר הרביעי - שכל פיוטיו מלאים מדרשות ואגדות. וחכמינו אמרו: אין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת ס"ג ע"א) - א"כ אין ראוי להתפלל אלא על דרך פשט ולא על דרך שיש לו סוד, או הוא על דרך משל, או הוא כענין שאין הלכה כמותו, או שיתפרש לענינים רבים. הלא ידענו ממדרש שיר השירים שכל

שלמה האמור שם הוא קדש וענינו: המלך שהשלוש שלו (מדרש שה"ש ג: טז), הנכון שיאמר אדם בתפלתו: הושיעני המלך שלמה? והנה מצאנו במקרא האומרים: מה-משא ה' (יר' כג: לג), וידוע כי יש משא כמו נבואה; והמדברים לירמיה הנביא: מה-משא ה', לא ידע הנביא סודם, שלא היו אומרים כי אם מענין: איש איש על משאו;⁴⁰ ואמר היודע הנסתר לנביא שיאמר להם: פי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את-דברי [...] (יר' כג: לו)⁴¹ וגומר, אכן תאמרו: מה דבר ה' ומה ענה ה' (ע"פ יר' כג: לז), שאין במלה ספק; כענין, וכן: לא-תקרא-ילי עוד בעלי (הו' ב: יח) – והלא הוא בעל נעורים, כמו: אישי (שם, שם); לכן בעבור היות שם בעל⁴² ספק עם שם הבעל שהוא צלם⁴³ אמר הנביא: אפלו מלה שיש בה ספק כענין צלם לא תאמרי לי כי אם אישי. והגאון רב סעדיה נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים שלא חבר מחבר כמו הם⁴⁴ והם על לשון המקרא ודקדוק הלשון באין חידות ומשלים ולא דרש. וחכם היה בצרפת גם הוא חבר בקשה תחלתה: אמרי האזינה ה',⁴⁵ ויש בה דברים איננו נכונים, מהם שאמר: הרחבת עולמות אין להם גבול – ומה שאין לו גבול איננו נברא; ואמר כי: שמך בך ובך שמך, ואלו ידע מה פרוש שם לא היה זה הדבור עולה על לבו; ועוד, אחר שאמר כי: שמך בך – הלא הוא בעצמו: בך שמך, כי מה הפרש בין שלום עליך או עליך שלום, ראובן אתה או אתה ראובן, תפשוש חיים או חיים תפשוש (מל"א כ: יח), יברכך ה' וישמרך (במ' ו: כד), ה' ישמרך מכל-דע (תה' קכא: ז) – ואין זה דרך תפלה אלא דרך שחוק. וחכם אחד שחבר שתי מלות והיו לאחדים בפיו: כמו: אברמל – פרוש: אבאר מלה, או: אברר מלה, והנה עשה הפך מה שאמר כי לא באר המלה ולא דבר ברור רק כלל שפתו שפת הקדש. ולא אוכל לבאר אחד מני אלה מטעות הפיטנים, והטוב בעיני שלא יתפלל אדם בהם כי אם התפלה הקבועה ויהיו דברינו מעטים⁴⁶ ולא נענש בדין.

קהלת

הקדמה לפירוש 1 כבודו שואלת – מבקשת נשמתו. 2 למשכיל – דרך חייו של החכם היא למעלה; הכוונה לנשמה החכמה שעליה לשאוף לעלות למקורה. 3 מערכות אלהים חיים – הכוונה למלאכים או לנשמות העליונות שאינן בגופות. שוכני בתי חמר – איוב ד: יט. 4 קשט אמרי אמת – מש' כב: כא. 5 ויהיו מחקקין וגו' – השווה: 'ובעבור היותו המשורר מלא רוח חכמה ומכתב השם חרות על נשמתו, על כן אמר: אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול' (ענין לעיל, הפירוש לתה' מט: טז והערות 3–5 שם). 6 חראותה – את פלאי אל חי. 7 במסגר – בכלל הגוף. עד עת קץ – דג' יא: לה; כאן: עד מועד המוות שבו תיפרד מעל הגוף. 8 סבלה – בהיותה כלואה; עולמי עד – בשובה לשכון לנצח במקורה העליון. 9 בני

אלהים - המלאכים. 10 הכל - כלל כל הקיים. 11 בעבור היות הכל מעשיו - עליכן בראותנו הרע אין אנו מייחסים אותו לחסרון המושפע אלא מחפשים מקורו במשפיע. 12 הנה ראינו - אף-על-פי שהערש שה אחד: השמש, והמעשה אחד: פעולת האור והחום, הנה תוצאות המעשה שונות על-פי טבעם השונה של מקבליה. 13 ומחשבות וכו' - הן משתנות בהתאם לטבעים השונים של הגופות; בהתאם להשתנות הטבעים מכוח השתנות מערכות הכוכבים בתנועתם המתמדת; ובהתאם למקום השמש ומקום האיש המקבל השפעתה וטיבן של המדינות והמנהגים והמזונות. 14 וכל דרך וכו' - על-פי מש' טו:ב; ר"ל: אלוהים יודע מחשבות אדם הנסתרות ויודע כאשר דרכו זכה. 15 נוצר - יצור נברא, והכוונה כאן לאדם. לא יעמד - לא יתקיים לעד. 16 עצם - חומר, שמיועד לקלוט הצורות; שרש - יסוד מן היסודות. 17 דמות - צורה, שהם נותנים בחומר; וכן ותמונה. ומקרה - שאינו עומד, אלא מתחלף במקרה אחר. 18 להפריד מחבר - לפרק את המורכב; והוא דוגמה למעשה הנוצר, וכמוהו הרכבת הנפרדים והנעת הגופים הנחים או עיכוב תנועת הגופים הנעים. 19 תהו וריק - כי הם חולפים ואינם עומדים. כי אם - חוץ מיראת ה', שהוא המעשה האחד שאיננו תהו וריק.

פרק ג: יט 1 שלא חכמו - כך מבקש רשב"ע להסביר את הדעה שמקרה אחד לכול, כאילו היא דעת כסילים שאינה נכונה. 2 ואין לאדם מותר - אך אלה שחכמו והשכילו יודעים, שמותר האדם הוא בנשמתו החכמה אשר לא תמות. 3 והנה הוא וכו' - שורש מותר הוא ית', מנחי יו"ד כפ"א הפועל. כ 1 זה דבק - וגם הפסוק הזה הוא 'על מחשבות בני אדם שלא חכמו ולא השכילו', כאמור לעיל. כא 1 ה"א הידיעה וכו' - לפני האותיות הגרוניות מנוקדת ה"א הידיעה בקמץ; ושל התמה - וה"א השאלה; בפתח - צ"ל: בחטף פתח, או 'שוא ופתח' כאמור להלן. גם יש דגוש וכו' - מסביר שהקמץ לפני האותיות הגרוניות הוא כתשלום דגש. 2 והענין - על סמך הג"ל קובע רשב"ע ש'העלה' אינה שאלה, ושיעור הדברים הוא: מי ומי הוא היודע שרות בני האדם אמנם עולה למעלה ורוח הבהמה יורדת למטה? והתשובה לכך: רק מעטים מאוד מבינים 'ההפרש שבין רוח האדם ורוח הבהמה'. 3 הרוח - כאן הכוונה לנשמת אדם העליונה. 4 ספר וספר וספור - רשב"ע פירש לפי דרכו בטייט זה מ"ספר יצירה" בביאורו לתה"ט: ד, שם הוא אומר כי 'אלה שלשתם עיקרי כל החכמות'. עיין לעיל במקומו והערה 1 שם. ומרכב מן השנים - הוא היסוד הרביעי ביסודות החכמה, והכוונה ככל הנראה לסוד החומר והצורה. ר"ל: רק החכמים שמחשבתם התבהרה והוכנה כראוי בפעילות נכונה בארבעה "יסודות" החכמה יוכלו להבין את סוד הנשמה העליונה. 5 מן האדמה - עליכן אליה ישוב במותו. ואחר כך: ויפח - ולא ציווה 'תוצא הארץ נפש אדם' כדרך שציווה על נפש חיה ועל הצמחים ועל השרצים והעופות והדגים. בעבור שהיא עומדת - קיימת לעד ולא תמות. כנפש הבהמה - הכלה עם הגוף במותו. 6 בסוף הספר - 'וישב העפר על-הארץ כשהיה וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל-הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַןָה' (קה' יב:ז).

כב 1 כי אלה החושבים - עיין לעיל, הפירוש לפסוק י"ט והערה 1 שם. 2 ולמה יתעסקו - ובאשר אין להם לפי מחשבתם קיום לאחר המוות, אין הם רואים טעם להתעסק בדברים שיישארו אחריהם - כגון העיסוק בחכמה.

פרק ד: ד 1 וטוב השם - ושיהיה לו שם טוב. רשב"ע שולל את המניעים למעשים שמקורם בקנאת איש ברעוהו ובתאוהו לרכוש ולכוח. לפי השקפתו המניע צריך להיות ברצון להתעלות הנשמה החכמה בדרכי החכמה, כדי שתוכל לשוב ולדבוק במקורה האלוהי העליון.

פרק ה: א 1 בביתו - בית אלוהים. תביננו - תלמדנו בינה. משיח ה' - דויד. מצא- כנגד 'אובד ותועה' שנאמר לעיל. 2 תפלה קצרה - יומא ה, א: 'ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון ולא היה מאריך בתפלתו שלא להביעת את ישראל'.

[על התפלה ועל הפיוט] 1 ועת נטותו - בעברו את רום קשת מסעו ברקיע ובהחילו לנטות למערב. 2 על המחבר ברצונו הראשון - על כוונתו המקורית של המחבר, שנעלמה בלשונו המעורפלת או

בגלל טעות מעתיקים. 3 יקפיל - שה' יקפיל לפניו הארץ ויבוא כבקפיצת הדרך. 4 ויש אומרים - שצריך לקרוא: לראי, והוא רמז לאילילים כמו בפסוק של ירמיהו, ויהיה אז פירוש יקפיל - יעביר, יכלה. 5 וחדשים - אף הם אלילים, אלילים חדשים, כנרמז בפסוק מספר דברים, ויהיה אז פירוש יכפיל - יסתיר. 6 לראי מוצק - 'תַּרְקִיעַ עֲמֹל שֶׁחֲקִים חֲקִים כְּרָאִי מוֹצֵק' (איוב לו: יח). 7 השמים החדשים - על-פי יש' סה: יז; ויהיה אז פירוש יכפיל - יברא מחדש. 8 אולי עבותים - אולי הכוונה לחבלים עבים. דברים אלה נאמרים בלעג. 9 היתכן שיאמר אדם - ראב"ע מתנגד לשימוש בדימוי ככינוי, כגון שיקראו השמים שדימוים ראי מוצק בכינוי ראי. וכן מראה שגם אם דומה אדם לעיר אין לכנותו עיר, וכמוהו בדימויי אש ושמש לה'. 10 אף כי אלה - גם אם בדוגמאות הנ"ל אין שימוש בכף הדמיון כמו בביתוי 'חֲקִים כְּרָאִי מוֹצֵק'. 11 בחזק - ולא במראה או במהות. ברוך אתה אריה - במקום: ברוך אתה ה'. 12 היטיב - אולי צ"ל: 'הֵיטִיב', 13 תפלתו - מל"א ח: כג-נג. 14 תפלתו של דניאל - דנ"ט: ט-ד-ט. 15 משרא קטרו - לשון ארמית, ופירש רס"ג: 'מתיר דברים קשורים וסתומין'. 16 המתפלל וכו' - שליח ציבור. 17 המקום - אלהים. 18 במקום הצורר - שלוש פעמים נזכרת המלה פור במגילת אסתר (ג: ט; כד, כו), ובכולן היא קשורה בצורר המן. 19 ולמה וכו' - חידוד של לצון הבנוי על החרוז 'פיל' שנעשה בו שימוש רע. 20 לוחץ יעפיל וכו' - דוגמה של ראב"ע לשורה שמקבילה במבנה שלה (עם חרוז 'פיל') לשורה של הקליר, ולשונה פשוטה ובהירה. 21 בלשון תלמוד - זוה לא היה מקובל על דעת המשוררים העבריים בספרד. 22 בלשונות נכריות - הכוונה לארמית. 23 נחמיה הוכיח - נח' יג: כד. המדברים - על אחת כמה וכמה שאין להשתמש בלשון נכרית בתפילה. 24 התפלה הקבועה - תפילות הקבע הקדומות, מלפני שהחלו לצרף אליהן פיוטי פייטנים. 25 יש בהם - בשימוש שעושה בהן הקליר. 26 טעות שנית - גם אז צורת 'אנסיכה' בטעות יסודה. 27 לשון עבר - כצורה מקוצרת של 'צִנְהָה'. 28 מ"ם ופ"ה - אף הם ככ"ף וכו"ף מאותיות בומ"ף. 29 כמספר מוצאי האותיות - ולפי זה יוכל הפייטן 'לחבר' בחרוז כל שתי אותיות ששייכות לקבוצת אותיות אחת מחמש קבוצות המוצא (אהח"ע - אותיות הגרון, גיח"ך - אותיות החיד, דטלנ"ת - הלשון, זסר"ץ - השיניים ובומ"ף - השפה. עיין לעיל הפירוש לשמ"ג ג: טו). ר"ל שאין הדעת סובלת חריזה כזאת. 30 ואף כי מצאנו - מה גם שמצאנו. 31 ממוצא אחר - ט"ת ות"ו מאותיות הלשון. 32 ואינומו - אף-על-פי שאינם. 33 אפרי - האומר סיבולת במקום שיבולת (שו' יב: ו). 34 אין משיבין וגו' - גיטין פג ע"ב, בנוסח קריצו - לאחר מיתה. הארי - כאן הכוונה לר"א הקליר. 35 רוח אל עשתנו - על-פי איוב לג: ד. ומחמר קריצו - על-פי איוב לג: ו. ואם מלים תבחן - על-פי איוב לד: ג; ר"ל: רשאי כל אחד לבחון דברי זולתו ואם טעה לא לשאת לו פנים במשפט. 36 טעה וכו' - בחשבון שבעים שנה, שאמר ירמיהו (כט: י): 'כי לפי מלאת לִבְכָּל שְׁבָעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם', ואמר דניאל (ט: ב) 'לְמַלְאוֹת לְחֻרְבוֹת יְרוּשָׁלַם שְׁבָעִים שָׁנָה' (עיין מגילה יא ע"ב). ורבה אמר: 'אף דניאל טעה בהאי חושבנא' (שם יב ע"ב א). וראב"ע אמר (בפירושו לדנ"ט: ט: ב): 'כל הגאונים פה אחת הסכימה דעתם עם דעת הקדמונים שאמרו שטעה דניאל בחשבוננו'. 37 בזמן דניאל - ולא הוצרך דניאל לטעות. 38 רחמנא - הרחמן, ובמקור: הקב"ה. ר"ל: אם יטען הטוען כי כוונת הלב היא עיקר אצל הקב"ה בתפילה ולא הביטוי המילולי. 39 היה עם וכו' - עיין 'מחזור לימים הנוראים לפי מנהג בני אשכנז' [...] מהדורת דניאל גולדשמידט, כרך ב, יום כפור (ירושלים התש"ל), עמ' 428, שורות 1, 13 והערת מבוא לפירוש. 40 על-פי במ' ד: מט; ר"ל: מעניין נשיאת משאות 'בכתף' (עיין ראב"ע שם); 'כי כשהיו אומרים: משה ה', היה דעתם וכוונתם ענין כבדות ומשא כמ: תחת משאו, לפיכך אמר לירמיהו הנביא שיהיה שלא ישאלו דבר ה' בלשון משא' (פירוש רד"ק ליר' כג: לג). 41 כי המשא יהיה לאיש דברו - 'לכל איש מהם יהיה המשא דברו, כלומר: בדברו לבד יאמר משא שמשמע נבואה, אך בלבו הוא לשון כבדות; וזהו שאמר: וְהִפְכֶתֶם אֶת־דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים - כלומר: בלבבכם תהפכו אותם מנבואה לכבדות' (רד"ק שם). 42 שם בעל - במשמעות איש נשוי לאשה. 43 צלם - פסל, אליל. 44 בכקשותיו השתים - אחת המתחילה במלים 'אדני שפתי תפתח' והאחרת - 'אתה הוא ה' לבדך'. 45 אמרי האזינה ה' - דוידון, אוצר השירה והפיוט, א 5918. 46 ויהיו דברינו מעטים - כנאמר (ברכות סא ע"ב א): 'לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה, שנא' (קה' ה: א): אֶל־תְּבַהֵל עַל־פִּיךָ [...] וגו'. עיין לעיל, פירוש ראב"ע לקה' ה: א.